

Preiskovalna situacija in kriminalistični spoznavni proces

Darko Maver*

1. Uvod

Preiskovanje kaznivih dejanj je mogoče pojmovati tudi kot spoznavni proces,¹ ki vodi od začetne, dostikrat nejasne in nepopolne informacije o kaznivem dejanju in storilcu, preko iskanja, zbiranja, ocenjevanja in preverjanja dejstev in dokazov, do končne situacije, na kateri temelji odločitev o vložitvi obtožnice ali sklep o prenehanju preiskovanja.² Namen preiskovalne dejavnosti je torej zbrati dovolj podatkov o konkretnem preteklem dogodku, da se lahko postavi utemeljena hipoteza o tem, ali je bilo kaznivo dejanje storjeno, kdo ga je storil in kateri dokazi to potrjujejo, ta hipoteza pa se nato preverja na glavni obravnavi.³ Medtem ko je bilo o načinih dokazovanja, o vrstah dokazov in njihovem pomenu pri ugotavljanju resnice že dosti napisanega, je o heurističnih vidikih preiskovanja in o teoretičnih vprašanih iskanja dokazov ter zbiranja informacij mnogo manj strokovne literature.

Postopek zbiranja in ugotavljanja dejstev v kriminalističnem spoznavnem procesu ni vedno enoten in kontinuiran, temveč je marsikdaj tudi večtiren in diskontinuiran. Vzporedno namreč poteka dejavnost delavcev milice, kriminalistov, kriminalističnih tehnikov, preiskovalnih sodnikov, sodnomoedicinskih izvedencev in drugih oseb, ki prispevajo svoj delež k ugotavljanju resnice v kazenskem postopku, bodisi v pravnem (dokaznem) ali spoznavnem (informacijskem) smislu, bodisi v obliki formalnih preiskovalnih dejanj ali kot neformalna poizvedovalna, operativnotaktična ali strokovna dejanja in opravila. Pri preiskovanju prihaja tudi do zastojev, ko je treba čakati na nova dejstva ali razplet

* Darko Maver, magister kazenskopravnih znanosti, raziskovalni sodelavec, Inštitut za kriminologijo, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ O gnoseoloških vprašanih preiskovanja so pisali zlasti: R. S. Belkin, A. M. Luzgin, V. E. Konovalova, N. N. Medvedev, A. M. Larin, M. N. Hlyncov, N. A. Jakubovič, A. R. Ratinov, N. L. Granat, H. Walder, V. Vodinec, M. Grubiša, D. Krapac, B. Zupančič idr.

² V tem sestavku uporabljamo pojem »preiskovanje« v najširšem smislu za celotno dejavnost zbiranja in ugotavljanja dejstev v kazenskem postopku, ne glede na to, kdo ta dejanja opravlja in kakšen dokazni pomen imajo, zato ga ne omejujemo na kazenskopravni pojem »preiskave«.

³ Zupančič, B.: Criminal Law: The Conflict and the Rules, s. 40. Pisec loči dve fazi kazenskega postopka: preiskavo, v kateri se oblikuje hipoteza o kazenski odgovornosti neke osebe in glavno obravnavo, na kateri se ta hipoteza preverja (faza adjuvikacije).

dogodkov, do ponovnega opravljanja že končanih preiskovalnih in drugih dejanj, do odkrivanja lažnih in neresničnih podatkov in do iskanja novih smeri v preiskovanju.

Gre torej za dinamičen in zapleten proces, sestavljen iz vrste medsebojno prepletenih in povezanih situacij in dejanj, ki se odvijajo v smeri končne rešitve kriminalistične naloge.

V vsakem trenutku preiskovanja je preiskovalec (miličnik, kriminalist, preiskovalni sodnik) v neki preiskovalni situaciji, iz katere izhajajo tudi naloge in vprašanja, ki jih mora rešiti. Preiskovalec takšno situacijo subjektivno dojema, jo ocenjuje in glede na to načrtuje nadaljnji potek preiskovanja. Za končni uspeh so pomembne tako objektivne okoliščine same situacije (vrsta in količina sledov ter njihov dokazni in informacijski pomen, število prič in njihova verodostojnost, nasprotno delovanje storilca ali drugih zainteresiranih oseb, čas, ki je minil od storitve dejanja ipd.), kot tudi subjektivni dejavniki (znanje, izkušnje, motiviranost, spretnost, sposobnost logičnega in ustvarjalnega mišljenja itd.), zato se zgodi, da več preiskovalcev različno ocenjuje isto situacijo, si zastavlja različne naloge in jih tudi vsak po svoje rešuje.

Kriminalistična metodika je izoblikovala vrsto konkretnih napotkov (algoritmov) o tem, kako preiskovati in ukrepati, toda praksa je pokazala, da so ti nasveti glede na pestrost situacij, ki se pojavljajo, pogosto presplošni, da bi bili vedno neposredno uporabni pri preiskovanju. Preiskovalne situacije se namreč ne razlikujejo le pri različnih vrstah kaznivih dejanj (ropih, umorih, posilstvih, vlomih ipd.), pač pa tudi pri istovrstnih kaznivih dejanjih (tako se npr. razlikujejo situacije pri umoru brez trupla, umoru prekritim z insceniranjem nesreče ali samomora, sadističnem umoru, seksualnem umoru ipd.), to pa terja večjo specializacijo in konkretizacijo metodičnih napotkov. Zato ni presenetljivo, da kriminalistični strokovnjaki po svetu posvečajo vedno več pozornosti proučevanju tipičnih in specifičnih preiskovalnih situacij in sestavljanju podrobnih algoritmov za reševanje posameznih kriminalističnih nalog.

V pričujočem sestavku bomo prikazali nekatere značilnosti preiskovalnih situacij in kriminalističnih nalog ter jih skušali povezati z načini reševanja in z oblikami miselne dejavnosti, ki so za to potrebne. Različne vrste situacij namreč pogojujejo različne naloge in terjajo različno dejavnost preiskovalcev, zato njihovo poznavanje olajšuje načrtovanje ustreznih rešitev in poveču-

je učinkovitost preiskovanja. Obravnavanje omejenene problematike torej ni pomembno le s teoretičnega vidika, temveč je važno tudi za kriminalistično prakso.⁴

2. Pojem preiskovalne situacije

Pojem »preiskovalna situacija« se je pojavil sredi šestdesetih let v sovjetski kriminalistični literaturi, kjer se tudi danes najpogosteje uporablja. Številni sovjetski pisci so zlasti v zadnjih letih obravnavali to problematiko, vendar med njimi še vedno ni enotnih mnenj in stališč o pojmu, vsebini in vrstah preiskovalnih situacij. Medtem ko se strokovnjaki strinjajo glede pomena proučevanja in nadaljnjega razvijanja preiskovalnih situacij v okviru kriminalistične metodike, obstajajo precejšnje razlike pri obravnavanju konkretnih vprašanj. Tudi glede pojma »preiskovalna situacija« so stališča različna.

Nekateri avtorji pojmujejo preiskovalno situacijo kot celoto dejstev, ki so preiskovalcem v nekem trenutku preiskovanja na voljo. Tako jo na primer Filippov in Celiščev opredeljujeta kot »vsoto za preiskovanje pomembnih informacij (dokazov in obvestil zbranih z neprocesnimi dejanji), ki so na voljo preiskovalcu v konkretnem trenutku.«⁵ Podobno stališče zavzema N. A. Selivanov: »... preiskovalno situacijo je mogoče opredeliti kot vsoto, za preiskovanje pomembnih informacij, ki jih vzamemo na znanje skupaj z viri, iz katerih izhajajo.«⁶ Pisec meni, da je treba poleg samih informacij o nekem dogodku upoštevali tudi to, od kod te informacije izhajajo (kdo je »nosilec« ali »vir« informacij), kajti le celota lahko daje pravo podobo o nekem trenutku preiskovanja. Tako torej sestavljajo preiskovalno situacijo tako podatki o kaznivem dejanju kot tudi podatki o procesu preiskovanja (čas, ki je pretekel od storitve dejanja do pričetka preiskovanja, dejstvo o prijemu osumljenca ipd.).⁷ Tudi V. K. Gavlo in R. S. Belkin podobno definirata preiskovalno situacijo. V. K. Gavlo piše, da je preiskovalna situacija celokupnost dejstev, ki odražajo bistve-

ne poteze dogodka, kot se kaže na tej ali oni etapi preiskovanja,⁸ R. S. Belkin pa, da je to »celota pogojev, v katerih v danem trenutku poteka preiskovanje.«⁹

Nekoliko drugače, predvsem pa širše definira preiskovalno situacijo druga skupina sovjetskih kriminalistov. Že A. N. Kolesničenko je menil, da je preiskovalna situacija »določeno stanje v preiskovanju kaznivega dejanja, za katerega je značilen obstoj takšnih ali drugačnih dokazov in informacijskega materiala, in v zvezi s tem nastale konkretne naloge njihovega zbiranja in preverjanja.«¹⁰ Tudi I. F. Gerasimov vključuje v pojem preiskovalne situacije nekatere dodatne elemente: »Preiskovalna situacija je v določenem trenutku preiskovanja opredeljena, notranje nujno pogojena k spremembam, za preiskovanje pomembna celota materialnih, informacijskih in drugih dejavnikov, ter njihova ocena, ki pogojuje osnovne smeri preiskovanja, sprejemanje sklepov in izbor načinov delovanja.«¹¹ Na drugem mestu Gerasimov omenja tudi organizacijsko taktične dejavnike, ter jih vključuje v preiskovalno situacijo.¹² Še dlje gre sta pri uvajanju subjektivnih elementov Obrazcov in Tanasevič. Pisca direktno navajata, da je ocena dejanskega stanja, pogojev in drugih dejstev v zvezi s preiskovanjem, ter opredelitev načinov nadaljnjega poteka preiskovanja, del preiskovalne situacije.^{12a} Pri tem ločita dva podсистema preiskovalne situacije, in sicer dejansko stanje (do nekega trenutka zbrana dejstva, pogoji, v katerih poteka preiskovanje) ter perspektivni del (ocena stanja, konkretizacija nalog v nadaljevanju preiskovanja, določitev načinov in sredstev za njihovo realizacijo ipd.).¹³ Tudi L. Ja. Drapkin pojmuje preiskovalno situacijo širše, kot »dinamični in informacijski sistem, katerega elementi so bistvene lastnosti in znamenja dej-

⁴ V. K. Gavlo: O sledstvennoj situacii i metodike rassledovania hiščenij, s. 90.

⁵ Belkin, R. S.: Kurs sovjetskoj kriminalistiki, t. II, s. 370, cit. po Selivanov, Sovetskaja kriminalistika, s. 138.

⁶ Kolesničenko, A. N.: Naučnye i pravovye osnovy metodiki rassledovania otčelnyh vidov prestuplenij, s. 214, cit. po Selivanov: Sovetskaja kriminalistika, s. 136.

⁷ Gerasimov, I. F.: Nekatorye problemy raskrytija prestuplenij, s. 173, cit. po Selivanov: Sovetskaja kriminalistika, s. 137.

⁸ Gerasimov, I. F.: Sledstvennye situacii na pervonačalnom etape rassledovanija prestuplenij, s. 61.

^{12a} Obrazcov, A. A. in Tanasevič, V. G.: Ponjatje i kriminalističeskoe značenie sledstvennoj situacii, s. 113.

¹³ Prav tam, s. 111.

⁴ Polevoj, N. S.: Kriminalističeskaja kibernetika, s. 113.

⁵ Filippov, A. G. in Celiščev, A. Ja.: Uzlovye problemy metodiki rassledovania prestuplenij, s. 72.

⁶ Selivanov, N. A.: Kriminalističeskie harakteristiki prestuplenij i sledstvennye situacii v metodike rassledovanija, s. 58.

⁷ Selivanov, N. A.: Sovetskaja kriminalistika: sistema ponjatij, s. 138.

stev, ki so pomembna za kaznivo dejanje, pove-zave in odnose med njimi, pa tudi med udeleženci procesa preiskovanja.¹⁴

Naše stališče do tega vprašanja izhaja iz splošne spoznavne teorije o skladnosti-korespondenci. V vsakem spoznavnem procesu sta subjektivno in objektivno neločljivo povezana, vendar pri tem ne gre za pasivno odražanje objekta v subjektu, temveč za subjektivno zajemanje (ali izražanje) objekta. »Od subjekta, od njegove usmeritve k objektu, njegovega interesa za objekt, predvsem pa od njegove spoznavno-kreativne moči je odvisno, ali bo in kako bo objekt spoznan, ali bo določen pojav sploh postal objekt in kakšen objekt spoznanja.«¹⁵ Informacije, ki so v nekem trenutku znane preiskovalcem in ki sestavljajo preiskovalno situacijo je moral prej nekdo odkriti, zaznati, zbrati in zabeležiti, to pa že predstavlja subjektivni izbor objektivno danih dejstev, in ne neko povsem objektivno situacijo v zunanjem svetu. V tem smislu menimo, da je preiskovalna situacija vedno tudi subjektivno pogojena, čeprav se po drugi strani strinjamo, da ocena tako zbranih dejstev, zlasti pa še načrtovanje nalog in sredstev za njihovo reševanje, ne sodi v sam pojem preiskovalne situacije, ker bi bilo drugače toliko situacij, kot je preiskovalcev, in bi morali za različne preiskovalce izdelati različne metodike preiskovanja.¹⁶

Na splošno uporabljamo izraz »situacija« (iz lat. situs) za označevanje nekega stanja, razmer ali položaja, v katerem se nekdo nahaja ali deluje. Pri kriminalistični razlagi tega pojma je treba upoštevati predvsem njegovo povezavo s preteklim dogodkom (kaznivim dejanjem), zaradi katerega sploh preiskovanje poteka, s samim procesom preiskovanja in njegovimi nalogami, z okoliščinami v katerih poteka ta dejavnost in položajem tistega, ki preiskovanje opravlja. **Preiskovalno situacijo torej sestavljajo vsa dejstva in dokazi oziroma vse informacije, ki so v nekem trenutku preiskovalcu znane in so kakorkoli povezane s preiskovanim dogodkom (kaznivim dejanjem), ne glede na to, ali so zbrane s procesnimi, operativno-taktičnimi ali drugimi dejanji.** Gre za celoto podatkov o kaznivem dejanju, storilcu in drugih okoliščinah, ki so pomembne za preiskovanje in ki so na voljo subjektu (miličniku, kriminalistu, preiskovalnemu sodniku) v danem trenutku. V preiskovalno

situacijo sodijo informacije iz izjav oškodovanca, prič, osumljenca, izvedencev in strokovnjakov, iz materialnih dokazov, sledov, predmetov in objekta kaznivega dejanja, iz situacije na kraju dejanja, iz kartotek, javnega pogovarjanja, od zaupnikov ali drugih virov itd. Vse te informacije imajo lahko dokazni ali indicialni pomen, neko dejstvo lahko nakazujejo z večjo ali manjšo verjetnostjo (ali gotovostjo), lahko so lažne ali resnične, popolne ali nepopolne, vse skupaj pa vendarle določajo oceno situacije in ravnanje preiskovalcev.

3. Kriminalistična informacija

Vsebina preiskovalne situacije so kriminalistične informacije o konkretnem preiskovanem dogodku, ter vseh drugih okoliščinah, ki so pomembne za preiskovanje. Hlyncov opredeljuje kriminalistično informacijo kot »različne vrste podatkov, ki jih na procesni ali neprocesni način sprejema preiskovalec ali delavec milice, v skladu z nalogami kriminalistike, ki so lahko dokazi ali pa omogočajo zbrati dokaze in sprejeti ukrepe za preprečevanje drugih kaznivih dejanj.«¹⁷

O tako imenovanih »dokaznih« informacijah je pri nas pisal zlasti Vlado Vodinelić. Pisec pravi, da bi lahko celotni predkazenski in kazenski postopek obravnavali z vidika iskanja, odkrivanja, zbiranja, fiksiranja in ocene informacij v »smislu posrednih in neposrednih dokazov.«¹⁸ Ker je avtor v več člankih podrobno in izčrpno opisal problematiko dokaznih informacij, teh vprašanj na tem mestu ni potrebno znova načenjati.¹⁹ Opozorili bi le na nekatere druge, doslej manj obdelane platí kriminalističnih informacij.

Vse dostopne informacije se prejemajo in beležijo na dveh ravneh: na ravni spoznanja samega preiskovalca, in na ravni procesa, kjer proces spoznavanja poteka v skladu s predpisi zakona, fiksiranje pa poteka po predpisanih protokolih.²⁰ Informacija, ki nima dokazne vrednosti, pač pa omogoča najdbo slednje, je »taktična« informacija. Z vidika kazenskega postopka ni pomemb-

¹⁴ Drapkin, L. Ja.: Ponjatie i klassifikacija sledstvennyh situacij, s. 28.

¹⁵ Rus, V.: Dialektika človeka, misli in sveta, s. 290.

¹⁶ Tako npr. Filippov in Celiščev, Belkin itd.

¹⁷ Hlyncov, M. N.: Kriminalističeskaja informacija i modelirovanie pri rassledovanii prestuplenij, s. 38.

¹⁸ Vodinelić, V.: Informativna vrijednost indicija koje se stvaraju pomoću identifikacionih tragova, s. 840.

¹⁹ Glej npr.: Vodinelić, V.: Dokazna informacija i »opasnost od odlaganja«, Negativne činjenice kao signali u krivičnom postupku.

²⁰ Hlyncov, op. cit., s. 37.

na, ker nima dokazne vrednosti, v spoznavnem, hevrstičnem smislu pa je lahko nepogrešljiv element v dejavnosti preiskovalca.²¹ Delitev na dokazne in taktične informacije je pomembna, ker prva skupina terja procesno urejeno beleženje in zbiranje, druga vrsta pa se lahko sprejema na neformalen način.

Vrednost informacij (tako v dokaznem kot spoznavnem smislu) je različna. Nekatere so pomembne predvsem s spoznavnega, druge z dokaznega in tretje s spoznavnega in dokaznega vidika.²² Tudi viri informacij se razlikujejo pri posameznih vrstah kaznivih dejanj, kajti ponekod prevladujejo personalni (izjave prič, osumljenca, žrtve), drugod pa materialni viri (sledovi, predmeti, situacija ipd.).²³ Za prakso je zelo pomembna ugotovitev, da se nekateri viri informacij pojavljajo nesorazmerno pogosteje od drugih virov (gre zlasti za zastopljane materialnih virov — sledov na račun personalnih) in da tako ostaja neuporabljenih dosti možnosti za zbiranje dodatnih informacij. Glede na različen pomen in število informacij ter virov informacij, se razlikujejo tudi preiskovalne situacije in kriminalistične naloge.

Spreminjanje ene preiskovalne situacije v drugo gre pripisati spreminjanju kvantitete in kvalitete dostopnih informacij. Številne informacije ne spreminjajo dane situacije (ter jo morda le utrjujejo, dopolnjujejo ipd.), nekatere med njimi pa vendarle bistveno vplivajo na celotno oceno situacije, zato bi jih lahko imenovali »odločilne«. Te informacije usmerjajo potek

²¹ To potrjujejo tudi številni primeri iz prakse, ko je prav zaradi slučajne, neformalne informacije prišlo do razkritja dotlej neznanega hudega kaznivega dejanja.

²² Dejstvo, da je pes-slednik pripeljal delavce milice k neki osebi, še ni dokaz za njeno krivdo, je pa pomembna taktična informacija, ki usmerja nadaljnje delo preiskovalcev in vodi k odkritju drugih dokazov. Tulec naboja, s katerim je bil nekdo ubit, je lahko dokaz pri identificiranju orožja, hkrati pa tudi informacija o tem, kakšno orožje je sploh treba iskati. Prstni odtis na kraju dejanja je lahko dokaz prisotnosti neke osebe na tem kraju, vendar pa sam po sebi ne pove, kakšno osebo je treba iskati.

²³ Tako kaže tudi sodna praksa. D. Krapac ugotavlja, da v sodnih odločbah pri nekaterih vrstah kaznivih dejanj prevladujejo posredni, drugje pa neposredni dokazi. Krapac, D.: Neposredni i posredni dokazi u krivičnom postupku, s. 97 in dalje. Čeprav se kategorije posrednih in neposrednih dokazov ne ujemajo povsem z materialnimi (stvarnimi) in personalnimi viri informacij, so si vendarle blizu, saj med neposrednimi prevladujejo personalni viri (izjave žrtve, storilca, prič), med posrednimi pa stvarni viri (sledovi, ki kažejo na prisotnost na kraju dejanja ipd.).

preiskovanja in spreminjajo eno situacijo v drugo ter so lahko odločilne v spoznavnem ali dokaznem (ali v obeh) pomenu. Pri preiskovanju kateregakoli kaznivega dejanja je mogoče določiti takšne odločilne informacije za odkritje dejanja ali storilca, za zbiranje indicev in dokazov ipd., toda sistematične analize in prikaza odločilnih informacij in njihovih virov pri posameznih vrstah kaznivih dejanj pri nas še nismo opravili.²⁴

Za preiskovalno situacijo je pomembna tako količina kot tudi kakovost dostopnih informacij. Običajno je za začetek preiskovanja značilno pomanjkanje podatkov (t. i. »informacijski deficit«),²⁵ nato pa njihova količina narašča, s tem pa tudi spoznavna in dokazna vrednost ugotovljenih dejstev. V praksi so tudi nasprotni primeri, ko je že na začetku preiskovanja količina informacij velika, težave pa so v njihovem izboru.²⁶

Od vseh podatkov, ki so na voljo preiskovalcem v nekem trenutku, so pomembni samo tisti, ki so kakorkoli relevantni za preiskovani dogodek. Pri tem ne gre le za direktno povezanost s kaznivim dejanjem, pač pa tudi za povezavo z vsemi drugimi dogodki, če omogočajo ugotavljanje pravno relevantnih dejstev.²⁷ Povezanost nekega dejstva s kaznivim dejanjem je lahko bolj ali manj očitna, včasih samo navidezna, lažna, zato je vprašanje njene ocene oziroma ocene vira, iz katerega informacija izhaja, ključnega pomena. V tem se kaže tesna povezanost med subjektivnimi in objektivnimi dejav-

²⁴ D. Krapac je v doktorski disertaciji opravil sistematični prikaz in analizo uporabe posrednih in neposrednih dokazov predvsem z vidika njihove uporabe pri dokazovanju, ne pa iskanja in zbiranja.

²⁵ Vodinič, V.: Dokazna informacija i opasnost od odlaganja, s. 33.

²⁶ O tem je lepo zapisal Conan Doyle: »V vašem primeru je bila največja težava v tem..., da smo imeli preveč dokazov. Tisto, kar je bilo važno, je bilo zastrto in skrito za nevažnimi stvarmi. Iz vseh dokazov, ki so nam bili na razpolago, smo morali izbrati tiste, za katere smo samo slutili, da so važni, in jih urediti v celoto po vrstnem redu, da bi obnovili to neverjetno verigo dogodkov.« C. Doyle: Pomorska pogodba, s. 38.

²⁷ Pri preiskovanju nekega umora so preiskovalci ugotovili, da je žrtev odšla s svojo prijateljico na ples. Prijateljica je povedala, da sta pri odhodu s plesa srečali znanca in žrtev je odšla z njim. Pri zaslišanju je znanec povedal, da sta odšla v klub, od tam pa je žrtev odšla z drugo osebo, kar so potrdile tudi priče. Ta oseba je bila dejansko storilec umora. Podatek, ki ga je posredovala žrtvina prijateljica, je z dokaznega vidika nepomemben, prav tako ni v nobeni zvezi s kaznivim dejanjem, je pa vendarle pomemben za odkritje storilca.

niki: objektivno dano informacijo je treba subjektivno odkriti, jo dešifrirati in odkriti njen pravi pomen, šele tedaj jo je mogoče tudi pravilno uporabiti.

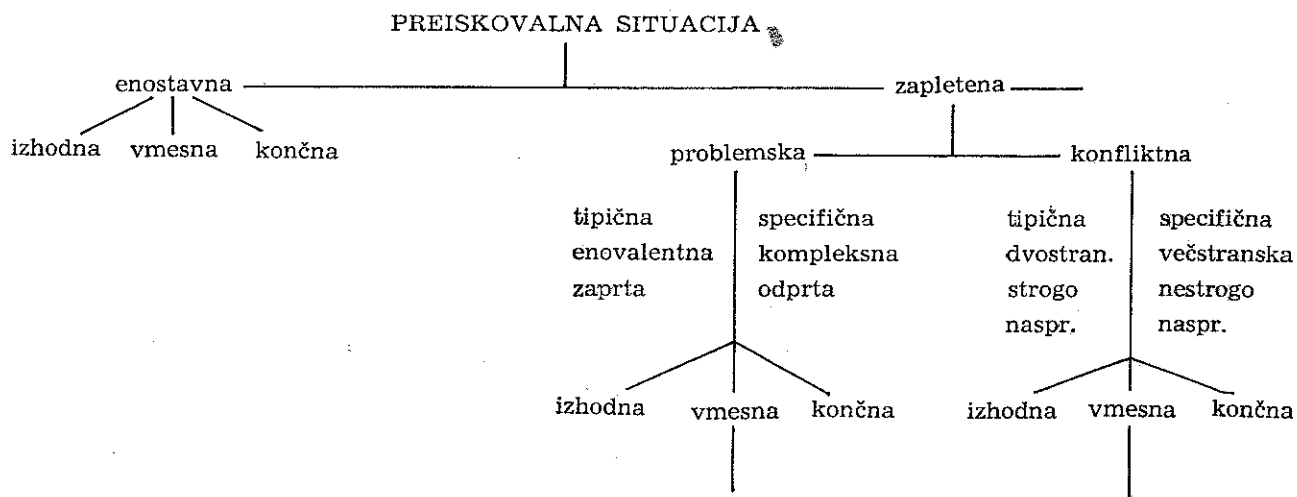
Posamezen vir lahko vsebuje informacijo, ki opredeljuje različne vidike, pa tudi različne sestavne elemente kaznivega dejanja, hkrati ko se informacija o konkretnem vidiku preteklega dogodka lahko nahaja v več virih. To pomeni, da je treba pri ugotavljanju kaznivega dejanja upoštevati različne informacije ter tudi različne vire informacij.²⁸ Objektivno gledano informacije lahko s časom izginjajo, postajajo manj dostopne, ali spreminjajo svoj pomen (sledovi na primer izginjajo zaradi delovanja vremenskih razmer, časovne oddaljenosti, zaradi delovanja drugih oseb, spomin priči slabi, dogodki se pomešajo z drugimi, nepomembnimi ipd.), zato je posebno važno načelo operativnosti in hitrosti ukrepanja.

Za preiskovalno situacijo ni pomembna le posamezna informacija, pač pa tudi celota vseh, ki so na voljo preiskovalcem. Vsako od njih je treba oceniti, jo preveriti in določiti njen pomen

v odnosu do drugih podatkov. Pri tem postajajo pomembni subjektivni dejavniki, kot so sposobnost analiziranja, primerjanja, sintetiziranja, ustvarjalnosti, logičnosti mišljenja, abstrahiranja, ipd. Glede na različno število dostopnih podatkov in virov podatkov ter njihov spoznavni in dokazni pomen, je mogoče opredeliti tudi vrste posameznih preiskovalnih situacij.

4. Vrste preiskovalnih situacij

V strokovni kriminalistični literaturi se pojavljajo različni kriteriji in predlogi za razvrstitev preiskovalnih situacij. Klasifikacija situacij je potrebna, ker to olajšuje preiskovalcem izbrati ustrezne ukrepe za reševanje dane naloge.³⁰ Zelo podrobno razvrstitev preiskovalnih situacij je opravil Drapkin, ki loči: enostavne in zapletene, začetne, vmesne in končne, problemske in konfliktno, tipične in specifične, zaprte in odprte, strogo in nestrogo nasprotovane, enovalentne in kompleksne, ter dvostranske in večstranske.³¹ Grafično jih je mogoče prikazati takole:

Običajno so situacije **enostavne**, se pravi, da je dovolj informacij za ukrepanje. Čeprav tudi v takšnih primerih niso razjasnjene prav vse okoliščine dogodka, so vendarle znana ključna dejstva, na katerih temelji sodba. V naših domačih razmerah bi takšne situacije čisto našli med kaznivimi dejanji umora: storilec je znan že na začetku preiskovanja, prav tako tudi žrtev, motiv in nekateri drugi elementi kazni-

vega dejanja. Zaplet pa nastane včasih pri vprašanju prištevnosti in posameznih nadržanosti v zvezi z dogodkom. Naloga preiskovanja je pri takšnih dejanjih osredotočena na protokoliranje ugotovljenih dejstev in dokazov in njihovo preverjanje. Tudi pri enostavnih situa-

²⁸ Polevoj, N. S., s. 45.

²⁹ Tako tudi Vodinec, V.: Dokazna informacija i opasnost od odlaganja.

³⁰ Vasilev, A. N.: Sledstvenaja taktika, s. 155.

³¹ Drapkin, L. Ja.: s. 43.

cijah je potrebno sestavljati in preverjati verzije, kajti to zagotavlja temeljitost in popolnost,³² vendar pa je število realno mogočih verzij pri takšnih situacijah navadno omejeno (običajno gre za verzijo in kontraverzijo o dejanju).

Enostavne preiskovalne situacije bi lahko primerjali s problemsko situacijo, ki jo v psihologiji imenujejo »zaprti miselni sistem«.³³ V tem sistemu so dane vse informacije, ki so potrebne za reševanje neke naloge, potrebno je le, da reševalec uredi svoje znanje in izkušnje, ter tako najde ustrezno rešitev.

Zapletene situacije, za katere je značilno pomanjkanje ustreznih informacij ali nasprotje med njimi, so lahko **problemske**, če je odsoten algoritem reševanja in gre torej za objektivno nasprotje med znanjem in neznanjem, ali **konfliktne**, če obstaja nasprotje med interesi udeležencev v procesu preiskovanja in če je pre malo ustreznih informacij.³⁴ Zapletene situacije se pojavljajo zlasti na začetnih stopnjah preiskovanja, ko ima preiskovalec v rokah malo podatkov in je končni cilj meglen in nejasen, prav tako pa tudi sredstva za doseg tega cilja. Prav v takšnih, negotovih razmerah stopa v ospredje iskalna (hevristična) funkcija preiskovanja, saj je treba dejstva in dokaze v prvi vrsti najti, in šele nato zavarovati in oceniti. Pomen verzij, kot »specifičnih sredstev za odkrivanje kazensko-pravno relevantnih dejstev, sredstvo za prehod od verjetnega znanja do zanesljivih zaključkov in kot spoznavna metoda«,³⁵ prihaja tu do polne veljave. Brez sestavljanja verzij, predvidevanja posledic, ki izhajajo iz njih ter njihovega preverjanja, bo preiskovanje nepopolno, uspeh pa odvisen od sreče.

Zapletene situacije so po svoji psihološki strukturi sorodne trem miselnim sistemom: **delno zaprtemu, delno odprtemu in odprtemu**, odvisno od konkretne situacije in informacij, ki so na razpolago.³⁶ Za vse tri sisteme je namreč značilno, da si mora oseba za rešitev potrebne informacije šele sama pridobiti. To nalogo lahko izpolni le s pomočjo znanja, izkušenj in ustvarjalnega ter intuitivnega mišljenja.

Poleg Drapkina poznajo delitev na enostavne in zapletene situacije oziroma enostavne in za-

pletene naloge še Gerasimov,³⁷ Selivanov,³⁸ Ratinov,³⁹ Granat,⁴⁰ Dulov,⁴¹ Belkin (on jih deli na »ugodne« in »neugodne« za preiskovanje)⁴² in nekateri drugi sovjetski kriminalisti. Po drugi strani pa npr. Filippov in Celiščev pravilno opozarjata na nevarnost takšne klasifikacije, kajti »ne tako redko se kot zelo zapletena izkažejo prav takšna dejanja, pri katerih se je na začetku vse zdelo preprosto in enostavno.«⁴³ Nedvomno v praksi obstajajo primeri, ko se je za navidez preprostim in jasnim dejanjem skrival zapleten in huč zločin, zato bi bilo napačno, če bi enostavnim situacijam namenili manjšo pozornost kot zapletenim. Hkrati pa vendarle ne gre zanikati, da se, objektivno gledano, pojavljajo tako situacije, ki so predvsem odprte in neopredeljene, kot tudi takšne, pri katerih je rešitev relativno preprosta. Glede na različne metode preiskovanja, ki se uporabljajo pri eni in drugi vrsti situacij, je delitev na zapletene in preproste situacije in naloge, v neki meri upravičena.

Bolj kot ta pa je pomembna razdelitev preiskovalnih situacij na **posebne in splošne** ter na **tipične in specifične**. Splošne preiskovalne situacije so skoraj vedno konfliktne, saj se zelo redko zgodi, da bi bili interesi preiskovalca povsem identični interesom storilca ali drugih oseb, ki so udeležene v kazenskem postopku.⁴⁴ O tem, kakšno taktiko izbrati pri preiskovanju v konfliktnih situacijah, je dosti pisal A. R. Ratinov,⁴⁵ ki je razčlenil različne konfliktne situacije ter načine njihovega reševanja. V tovrstnih situacijah se zlasti pojavlja potreba po refleksivnem mišljenju, pri čemer so koristna spoznanja o teoriji iger. Splošne preiskovalne situacije se nanašajo na preiskovani dogodek v celoti (gre za vsa dejstva, ki so znana o dejanju in storilcu in za kriminalistično nalogo v širšem smislu), posebne pa se pojavljajo pri opravljanju posameznih preiskovalnih ali operativnotaktičnih dejanj. Po svoji vsebini so lahko tako konfliktne kot tudi nekonfliktne. Kriminalistična metodika mora biti usmerjena v proučevanje obeh vrst situacij, posebnih in splošnih.

³⁷ Gerasimov, s. 61.

³⁸ Selivanov, Sovetska kriminalistika, s. 140.

³⁹ Ratinov, Sudebnaja psihologija dlja sledovateljev, s. 118.

⁴⁰ Granat: Rešenje sledstvennyh zadač, s. 10.

⁴¹ Dulov: Sudebnaja psihologija, s. 56.

⁴² Belkin: Kurs sovetskoj kriminalistiki, s. 77, cit. po Filippov idr. s. 75.

⁴³ Filippov in Celiščev, s. 75.

⁴⁴ Filippov in Celiščev, s. 75.

⁴⁵ Ratinov, A. R.: Sudebnaja psihologija dlja sledovatelej, s. 157—163 idr.

³² Vodinelič, V.: Kriminalistika, s. 40.

³³ Trstenjak, A.: Psihologija ustvarjalnosti, s. 249, 250.

³⁴ Drapkin, s. 31.

³⁵ Vodinelič, V.: Kriminalistika, s. 39.

³⁶ Glej: Trstenjak, A.: s. 249—279.

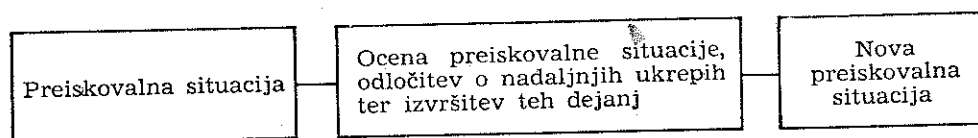
→ Z vidika metodičnih napotkov za preiskovanje in ukrepanje v posameznih situacijah se zdi pomembna delitev na tipične in specifične situacije.⁴⁶ Tipične so tiste, ki so najbolj značilne po obsegu in vsebini danih informacij, in se običajno pojavljajo na začetnih ali drugih stopnjah preiskovanja določenih vrst kaznivih dejanj.^{46a} Kriminalistična metodika jim mora v prihodnje nameniti posebno pozornost in izdelati krog tipičnih situacij za razna kazniva dejanja in za preiskovanje na različnih stopnjah, hkrati pa tudi nasvete, kako ukrepati ter kakšne tipične verzije načrtovati in preverjati v takšnih situacijah. Specifične situacije so bolj konkretne in nastanejo tedaj, ko je več informacij.

Dosti sporov okoli vprašanja, koliko verzij načrtovati pri obravnavanju konkretnega kaznivega dejanja (vse mogoče verzije, realne verzije, najverjetnejše ipd.), bi lahko rešili z upoštevanjem različnih preiskovalnih situacij. Brez dvoma so situacije, ko je mogoče postaviti skraj neomejeno število možnih verzij. Tedaj je vztrajanje pri sestavljanju in preverjanju vseh verzij gotovo nesmiselno, zato se preiskovalec

odloči le za najverjetnejše oziroma za tipične verzije. V drugačnih razmerah pa je smotrno sestaviti in preveriti vse možne verzije, ker je njihovo število omejeno. To velja tako za splošne kot tudi za posebne verzije. V tem smislu bi bila pomembna še delitev na **odprte** in **zaprte** situacije.⁴⁷ Odprte situacije so tiste, pri katerih je krog možnih rešitev (ali možnih verzij) relativno širok, ali celo neomejen, v situacijah zaprtega tipa pa obstaja določeno in omejeno število verzij, med katerimi mora biti tudi prava rešitev.

5. Preiskovalna situacija in kriminalistična naloga

Preiskovalna situacija in njena ocena sta temelj in izhodišče za določitev cilja preiskovanja in postavitev konkretnih kriminalističnih nalog. Od situacije in od subjektivnih dejavnikov na strani preiskovalca je odvisno, kakšne naloge si bo zastavil preiskovalni subjekt in kako bo pristopil k njihovem reševanju. Prehod iz ene situacije v drugo je mogoče prikazati z grafom:⁴⁸

Tok preiskovanja je sestavljen iz vrste preiskovalnih situacij, ki jih preiskovalec ocenjuje, načrtuje naloge, jih izvršuje in glede na nove informacije spreminja oceno stanja, ponovno sestavlja verzije in ukrepa, dokler ne pride do končne situacije, kjer se preiskovanje konča.

V praksi se pojavljajo različne situacije in njim specifične naloge. Te situacije in naloge se razlikujejo tako pri posameznih vrstah kaznivih dejanj kot tudi pri istovrstnih kaznivih dejanjih. Ponekod so že v začetni situaciji dani vsi potrebni podatki o storilcu in dejanju, drugje jih je treba šele poiskati; včasih so informacije dovolj jasne za predstavo o dejanju, manjkajo pa dokazi, ki jih je treba zbrati. V nekaterih primerih je znano dejanje, ne pa storilec, drugič pa je znan storilec in vprašljivo dejanje. Različni pisci so skušali razdeliti kazenski in predkazenski postopek na posamezne stopnje in opravi-

viti pregled najbolj razširjenih preiskovalnih situacij. Tako npr. A. N. Vasiljev loči naslednje situacije:⁴⁹

- nedvomno gre za kaznivo dejanje, ni pa znano, kdo je storilec;
- znano je dejanje, ne pa vzrok, od česar je odvisna tudi kvalifikacija dejanja (nesreča, samomor, umor iz malomarnosti ipd.);
- znano je dejanje in storilec, ni pa dokazov.

Podobno delitev je predlagala Granatova:⁵⁰

- dejanje je jasno, ni pa znan storilec;
- storilec je znan, neznan je dejanje;
- nejasno je tako dejanje kot storilec;
- sum glede dejanja, storilec ni znan.

⁴⁷ Drapkin, L. Ja.: s. 41, Granat, N. L.: Karakteristika sledstvennyh zadač i psihologičeskie mehanizmi ih rešenja, s. 173.

⁴⁸ Filippov in Celiščev, s. 73.

⁴⁹ Vasiljev, A. N., s. 154.

⁵⁰ Granat, N. L.: Rešenje sledstvennyh zadač: s. 43.

⁴⁶ Filippov in Celiščev, s. 75, Gerasimov, s. 61 (on loči tipične in konkretne situacije), Belkin, s. 77 idr.

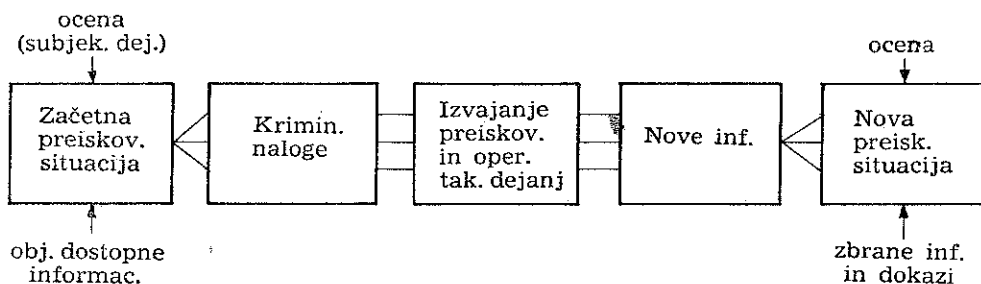
^{46a} Filippov in Celiščev, s. 75.

Za večino premoženjskih kaznivih dejanj je značilno, da je v začetni situaciji znano dejanje, ne pa storilec. Glavna naloga preiskovalcev je torej iskati storilca in hkrati zavarovati dokaze na kraju dejanja za kasnejše identificiranje. Pri umorih je večinoma znano dejanje in storilec, niso pa znane vse nadrobnosti in subjektivni elementi (prištevnost, krivda). Naloga kriminalistov so preveriti potek dejanja glede na sledove in situacijo ter na osnovi indicev sklepati o motivu in drugih subjektivnih dejavnikih. Potrebna je tudi ekspertiza psihiatrične stroke. Za rope je marsikdaj značilno, da je vprašljivo tako dejanje kot tudi storilec, zato je treba preverjati oboje. Pri posilstvih je podobna situacija: včasih je treba iskati storilca, drugič ugotavljati, ali je bilo dejanje zares storjeno.

→ Vsaka skupina kaznivih dejanj ima svoje posebnosti, tako v sami situaciji kot tudi v nalogah in ukrepih, ki jih je treba opraviti. Prav zato se metodika preiskovanja npr. vlovov bistveno razlikuje od metodike preiskovanja umorov, in

način preiskovanja posilstev od preiskovanja gospodarske kriminalitete. Različne so situacije, naloge, taktika ukrepanja, verzije, preiskovalna in operativno-taktična dejanja, sledovi in indici, kar vse terja ožjo usmerjenost metodike preiskovanja. Preiskovalec mora vedeti, kakšne situacije se pojavljajo pri posameznih kaznivih dejanjih, kakšne tipične verzije je mogoče postaviti, katera preiskovalna in druga dejanja je treba opraviti, kakšne so najpogostejše verzije obrambe oziroma katere okoliščine so v praksi najslabše raziskane, da bo lahko ustrezno ukrepal. Naloga raziskovalcev na področju kriminalistike pa je, da s skrbno analizo kriminalističnih značilnosti in preiskovalnih situacij pri posameznih vrstah kaznivih dejanj nakažejo tudi ustrezne algoritme preiskovanja in opozorijo na najpogostejše napake v praksi.

Celoten kriminalistični spoznavni proces ter povezanost med preiskovalno situacijo in kriminalistično nalogo lahko grafično prikažemo takole:

Gre torej za tesno prepletenost med različnimi opravili preiskovalnih subjektov, zlasti še ocenjevanja določene situacije, postavljanja verzij in drugih nalog, preverjanja zastavljenih nalog s preiskovalnimi in operativnotaktičnimi dejanji, zbiranja novih informacij o dejanju in v zvezi s tem nastalo novo preiskovalno situacijo. Na vseh relacijah lahko pride do »šumov«, ki vplivajo na kvaliteto in kvantiteto zbranih informacij in končni uspeh preiskovanja.

Glede na vrsto preiskovalnih situacij in kriminalističnih nalog se opravi tudi izbor sredstev za njihovo reševanje in določitev načinov reševanja.

6. Reševanje kriminalistične naloge

Po teoriji človekovega informacijskega procesa se začne reševanje kakega problema (torej tudi kriminalističnega) z osvajanjem problem-

skega prostora. Ta prostor je sestavljen iz številnih možnih situacij, zato je reševanje problema v bistvu potovanje po problemskem prostoru od enega stanja spoznanja do drugega, dokler ne pridemo do rešitve.⁵² »Rešiti problem pomeni najti zaporedje operacij, ki transformirajo začetno situacijo v končno (ciljno).«⁵³ Reševalec problema sestavi problemski prostor (problem kot ga on vidi, s ciljem, da ga reši) na podlagi različnih informacij: navodil in zunanje situacije, izkušenj s podobnimi problemskimi okolji, programov za reševanje (ki so shranjeni v dolgoročnem spominu), informacij, ki se naberejo med samim reševanjem in ki omogočajo spremembo prostora, in podobno.⁵⁴

⁵² Tancig, S.: Nekateri kognitivni procesi v šahovski igri, s. 7.

⁵³ Simon, cit. po Tancig, s. 7.

⁵⁴ Pečjak, V.: Formalizacija in simulacija reševanja splošnih problemov, s. 5.

Reševalec ne preizkuša vseh možnih operacij, temveč le bolj verjetne in utemeljene, zato je iskanje nujno selektivno. Preiskovalec pri obravnavanju kriminalističnega primera tudi ne preverja vseh teoretično možnih rešitev, temveč le tiste, ki so v dani situaciji najbolj verjetne.⁵⁵ Na osnovi ustrezne strategije iskanja preišče le manjše predele problemskega prostora.⁵⁶ (Tako npr. pri preiskovanju umora kriminalist ne bo upošteval in preverjal vseh oseb, ki bi teoretično lahko prišle v poštev kot storilec, pač pa le tiste, ki so imele motiv za dejanje, ki so bile prisotne na kraju dejanja, ki so že kdaj storile takšno kaznivo dejanje, ali za katere obstajajo kakšni drugi indici, da so morebiti storili to dejanje. V nasprotnem primeru bi bilo preiskovanje sploh nemogoče, saj bi bile naloge preobsežne, pa tudi nepotrebne.)

Na splošno ločijo psihologi tri faze reševanja problemov:⁵⁷

— srečanje s problemom (začasna preiskava pozicije),

— iskanje rešitve (analiza-preiskava možnosti),

— rešitev (rekapitulacija-ocena, vrednotenje-argumentov).

To ustreza tudi situaciji v preiskovalni praksi. Pot od prve do končne faze je različno dolga in zapletena, odvisno pač od vrste kaznivega dejanja in tipične ali atipične situacije. Tudi načini reševanja oziroma pristopa k reševanju problemov so pri kriminalističnih preiskavah sorodni tistim, ki se pojavljajo pri reševanju splošnih problemov. Ti splošni načini reševanja so:⁵⁸

→ — **sistem poskusov in napak**; to je najstarejši način reševanja vendar pri njem ne gre za povsem slučajno ukrepanje, temveč za različno usmerjenost v problemski situaciji. »Človek le včasih slepo poskuša, sicer pa izbira najbolj verjetne poskuse, in napake načrtno odpravlja.«⁵⁹ Ta način se uporablja tudi pri reševanju kriminalističnih problemov, še zlasti tedaj, ko ni dosti zanesljivih informacij. V takšnih primerih gre za iskanje v različnih smereh, za »tipanje v neznano«, pri čemer se često pojavljajo (pa tudi odpravljajo) napake.

→ — **vpogled (insight)** je celostna integracija izkušenj. Namesto cele vrste odgovorov se pojavi en sam, enovit odgovor. Rešitev zablesti v tre-

nutku in se ne razvija postopoma. V kriminalistični praksi se ta tip rešitve pojavi tedaj, ko se preiskovalcu nenadoma »posveti« rešitev.⁶⁰

→ — **postopna analiza**; po njej se rešujejo problemi tedaj, če so zelo zapleteni, njihova rešitev pa je možna na podlagi številnih, drobnih spoznanj ali delnih rešitev.⁶¹ Čim bliže je človek rešitvi, bolj razume njeno naravo. Menimo, da se takšen način reševanja problemov najpogosteje pojavlja pri preiskovanju kaznivih dejanj. Podatke je namreč treba analizirati, oceniti, določiti nadaljnje ukrepe, sestaviti in preveriti verzije, in tako postopoma priti do rešitve primera.

Seveda je isti problem včasih mogoče rešiti na različne načine. Nekdo ga bo rešil na prvi omenjeni način, drugi bo uporabil postopno analizo, tretjemu se bo rešitev nenadoma posvetila. Tudi logične metode pri reševanju nalog so lahko različne: možno je do sklepa priti po deduktivni poti, s pomočjo analogije ali z indukcijo. Kako bo nekdo reševal določen problem je torej odvisno po eni strani od objektivne situacije in narave samega problema, po drugi strani pa od subjektivnih lastnosti posameznega reševalca.

Preiskovalna situacija v precejšnji meri vpliva na način reševanja problemov, ki se pojavijo pred preiskovalcem. Številni kriminalisti so poudarjali, da je zlasti na začetnih stopnjah preiskovanja, ko je na razpolago malo zanesljivih podatkov, v ospredju ustvarjalno, kreativno mišljenje, kasneje pa z naraščanjem informacij postane pomembnejše diskurzivno, logično mišljenje.⁶² S tem nikakor ne zanikamo dialektične povezanosti enega in drugega sistema mišljenja ali jih umetno ločujemo, temveč le opozarjamo na dejstvo, da določena situacija terja predvsem značilnosti diskurzivnega ali pa ustvarjalnega mišljenja, čeprav sta ves čas prisotni obe strukturi. Tudi tedaj, ko je problem že v osnovi bolj zapleten, ko so podatki nepopolni, protislovni ali nezanesljivi ali ko pride do nove, dotlej neznanе situacije in problema, je ustvarjalno mišljenje v ospredju, logično mišljenje pa je osnova, ki omogoča kreativno nadgradnjo in končno rešitev, hkrati pa tudi utemeljitev postavljenih sklepov.

Posebno hevristično vlogo v procesu ocenjevanja situacije in postavljanja verzij ter nalog

⁵⁵ Granat, N. L.: s. 173.

⁵⁶ Tancig, S.: s. 7.

⁵⁷ Vinacke, W. E.: *The Psychology of Thinking*, s. 160, v oklepaju Tancig, s. 15.

⁵⁸ Pečjak, V., s. 10 in dalje.

⁵⁹ Pečjak, V.: s. 10.

⁶⁰ Več o vlogi intuicije in ustvarjalnosti glej: D. Maver: *Vloga ustvarjalnega mišljenja pri reševanju kriminalističnih problemov*, RKiK, 1984, št. 3.

⁶¹ Pečjak, V.: s. 13.

⁶² Glej npr. Granat, N. L., s. 22, Vodinić, V.: *Intuicija i krivični postupak*, s. 737, Dulov, s. 66 idr.

preiskovanja ima vprašanje. Sposobnost zadati si vprašanje, ki je relevantno in pomembno za nadaljnje ukrepanje, ni tako splošna kot navadno mislimo. Prav z vprašanji pa prehaja preiskovalec od neznanja k znanju, od nepopolnega znanja k popolnemu. Gnoseološki pomen vprašanja je v tem, da »vprašanje, ki nosi v sebi protisloven odnos dveh oblik znanja (znanja bistva in znanja o neznanju) izpolnjuje funkcijo motiva k preobrazbi znanja o neznanju v znanje bistva. Prav vprašanje je tisti prvi korak za mejo razpoložljivega znanja o bistvu, brez katerega ni mogoče spoznavno dvigovanje mišljenja.«^{62a} Povezava med hipotezo in vprašanjem je v tem, da iz hipoteze izhajajo številna vprašanja, ki napeljujejo preiskovalca na nova, prej neznan dejstva glede kaznivega dejanja in storilca. Tisti, ki si ne zastavlja vprašanj o pomenu posameznih dejstev, o oceni situacije, o možnih razlagah poteka dogodka in pomenu sledov, o možnih nalogah in ukrepih za njihovo rešitev, o resničnosti in vrednosti posameznih dokazov in indicov ipd., tudi ne išče odgovorov, zato je njegovo spoznavanje stvarnosti osiromašeno.

Včasih je začetna situacija takšna, da terja v prvi vrsti protokoliranje in preverjanje danih podatkov in dokazov (pomembno je logično pravilno sklepanje in temeljito preverjanje), drugič pa je potrebno predvsem iskanje in zbiranje informacij. V slednjem primeru ima pomen analogija, verjetnostna logika, indukcija in dedukcija, ki so pomembne zlasti pri sestavljanju in preverjanju verzij. Nekatere situacije zahtevajo hitro in odločno ukrepanje, pri drugih pa je časa za razmišljanje in analiziranje dovolj. Takšnim različnim situacijam je treba prilagoditi tudi taktiko in način ukrepanja.

Pri istovrstnih kaznivih dejanjih lahko nastajajo povsem različne preiskovalne situacije, zato si kriminalistični strokovnjaki prizadevajo izdelati temu primerne algoritme preiskovanja. Tako na primer ima v mestnih in gosto naseljenih predelih lokalizacija sledov pri nekaterih kaznivih dejanjih svoje značilnosti, ki se razlikujejo od sledov istih kaznivih dejanj storjenih na vasi ali v nenaseljenih krajih, zato jim je treba prilagoditi tudi taktiko ukrepanja.⁶³ Preiskovanje nasilnih kaznivih dejanj, do katerih pride v ožji,

zaprti lokalni skupnosti, bo težko uspešno, če preiskovalec ne bo poznal mentalitete ljudi v takšni skupnosti in temu prilagodil svoje ravnanje. Primerov bi lahko našteali še več, za vse pa je značilno, da predvsem situacija in ne samo vrsta kaznivih dejanj vpliva na način reševanja in preiskovanja dejanja. »Značaj naloge in sam njen obstoj v veliki meri opredeljujeta tudi strukturo procesa njenega reševanja oziroma algoritem njene realizacije,« piše Polevoj.⁶⁴

V zadnjem času so zlasti sovjetski kriminalisti dosti razmišljali o uporabi kibernetičnih metod za reševanje kriminalističnih nalog.⁶⁵ Pri tem so pravilno opozorili, da je računalnik lahko preiskovalcu v pomoč, nikakor pa ne more zamenjati njegovega dela. Uporaba kibernetičnih sredstev ni omejena na klasično zbiranje in analiziranje informacij o kaznivih dejanjih in storilcih, temveč se nanaša tudi na programiranje preiskovanja, načrtovanje verzij, izbor ustreznih preiskovalnih ukrepov in podobno.⁶⁶ Čeprav kriminalistične naloge (tako splošne kot posebne) niso takšnega značaja, da bi jih s programiranjem in uporabo računalnikov v vsakem primeru lahko rešili (kot to velja za naloge v matematiki in nekaterih drugih znanostih), in je potrebno vedno izdelati večje število algoritmov, ki samo vodijo k verjetni rešitvi, so te metode za učinkovito kriminalistično delo zelo pomembne. Algoritmi pa morajo ustrezati določenim splošnim zahtevam, zlasti iz determiniranosti, masovnosti in rezultativnosti.⁶⁷

Ne nazadnje je treba pri reševanju kriminalističnih nalog omeniti še en faktor — naključje. Gotovo se kriminalist ne sme zanašati na srečno naključje, toda upoštevati ga vseeno mora. Magulski pravi: »Na naključje lahko računamo v vsakem primeru. Naključje je v kriminalistiki ena pomembnih komponent, ki zasluži več pozornosti. Predstavlja največji riziko za storilca, kajti dejanje nikoli ni v celoti planirano in vedno obstaja možnost nepredvidenega.«⁶⁸ Tudi A. Lichem je podobnega mnenja, vendar hkrati opozarja: »Sreča je okoliščina v verigi mnogih predpogojev za uspeh v kriminalistični službi in

⁶⁴ Polevoj, N. S.: s. 113.

⁶⁵ Glej npr. Polevoj, N. S.: Kriminalističeskaja kibernetika, Kudrjavcev idr. Pravovaja kibernetika itd.

⁶⁶ Več o tem glej: D. Maver: Sovjetska kriminalistika: pogled od zunaj, RKiK, 1984, št. 2, s.

⁶⁷ Polevoj, N. S., s. 128.

⁶⁸ Magulski, R.: Fallbeurteilung, Fallbearbeitung und kriminalistisches Denken, s. 11.

^{62a} Žarikov, po Jakubovič, N. A.: Teoretičeskie osnovy predvaritelnogo sledstviya, s. 37.

⁶³ Glej npr. članek: Osobenosti raboty so sledami prestuplenija v gustonaselennyh rajonah.

je često temelj uspeha in zelo zaželjena, vendar svarimo, da bi jo previsoko cenili. Kdor bi se zanašal samo na srečo, bi ravnal tako kot lastnik srečke, ki zaradi tega, ker se zanaša, da bo kaj zadel, nič ne dela.«⁶⁹

7. Nekateri dejavniki, ki otežujejo rešitev kriminalistične naloge

Na splošno bi lahko ločili dve skupini dejavnikov, ki negativno vplivajo na reševanje kriminalistične naloge:

- objektivno pomanjkanje potrebnih informacij,
- subjektivni dejavniki.

Kljub vsesplošni povezanosti dogodkov in pojavov ter dejstvu, da v svetu ni izoliranih, samostojnih pojavov, oziroma pojavov, ki se ne odražajo, je proces nastanka odrazov oz. dokazov odvisen od situacije, zato je pravilna ugotovitev, da gre pri tem predvsem za tendenco, ne pa za neko absolutno in vedno veljavno zakonitost.⁷⁰ Tako se lahko pripeti, da pri preiskovanju konkretnega primera pomanjkanje informacij in dokazov onemogoča spoznanje in dokazovanje resnice. Če ni zadosti sledov, ki bi omogočali identifikacijo storilca, niti prič dogodka, če sledovi zaradi delovanja časa in drugih dejavnikov izginjajo in spomin na dogodek peša, ali če od osumljenca kljub upoštevanju vseh taktičnih nasvetov ni mogoče zvedeti podatkov o dogodku, potem se preiskovanje lahko konča neuspešno. Tudi stopnja znanosti in tehnike, ki je sicer neprecenljive vrednosti za kriminalistiko, marsikdaj še ne dopušča kategoričnega odgovora na prenekatero vprašanje. Takšna objektivna situacija je brez dvoma tudi eden od razlogov, da kazniva dejanja ostajajo neodkrita ali neraziskana, kajti kadar ni dovolj dokazov za krivdo storilca, ga mora sodišče oprostiti obtožbe, ne zato, ker bi bil nedolžen, pač pa zato, ker ni zadostnih dokazov in je treba upoštevati načelo »in dubio pro reo«.

Ne glede na obstoj nekaterih objektivnih okoliščin, ki onemogočajo uspešno preiskovanje kaznivih dejanj, pa vendarle sodimo, da so vzroki za neuspeh pretežno subjektivni. Pri tem gre lahko za neznanje ali pomanjkljivo znanje (ker krimi-

nalist ne pozna dobro taktike zaslišanja, zamudi priložnost za pridobitev priznanja; ker ne ve kje in kakšne sledove iskati jih spregleda ali uniči), za nesposobnost logičnega in ustvarjalnega mišljenja (ne uvidi logične skladnosti ali neskladnosti zbranih dejstev, ni sposoben sestaviti ustreznih miselnih modelov dejanja ali verzij), za pomanjkanje temeljitosti in vztrajnosti pri opravljanju preiskovalnih in operativnotaktičnih dejanj, ali pa za obstoj predsodkov, stališč in čustev, ki vodijo v pristranskost in neobjektivnost preiskovanja. Pripombe in opozorila nekaterih strokovnjakov kažejo, da so prav pomanjkljivosti v predhodnem postopku in preiskavi (zlasti še pri opravljanju prvih operativnih in preiskovalnih dejanj, ki so subjektivne narave) pogosto odločilnega pomena za razpravljanje na glavni obravnavi, zlasti še zato, ker se marsikatero pomanjkljivo ali napačno opravljeno dejanje kasneje ne more ponovno opraviti in popraviti.⁷¹

Do pomanjkljivosti v preiskovanju pa prihaja tudi zaradi drugih objektivnih okoliščin, ki pa so povezane z delom preiskovalcev. Pri tem mislimo predvsem na pogoje dela: preutrujenost, preobremenjenost, delo ponoči in v težavnih razmerah brez ustrezne opreme in pripravljenosti, močan pritisk javnega mnenja ali nadrejenih oseb, neustrezno kadrovanje ali pomanjkanje kriminalističnih delavcev, pa tudi na različne druge dejavnike, ki vplivajo na emocije preiskovalcev in s tem tudi na njihovo delo. Vse te dejavnike še premalo poznamo in jih premalo upoštevamo pri proučevanju in odstranjevanju napak v praksi.

Poznavanje napak v preiskovanju, njihovih vzrokov in možnosti za preprečevanje, je zelo pomembno za boljše delo v prihodnosti. Pri nas zaenkrat še ni bila opravljena sistematična študija, ki bi z analizo nerešenih ali kasneje rešenih primerov ter z ugotavljanjem drugih napak ter pomanjkljivosti v praksi podala pregled takšnih negativnih dejavnikov. V tuji strokovni literaturi pa je nekaj takšnih raziskav. Eno od njih je opravil V. P. Lavrov.⁷² V eksperiment so vključili vsa težja kazniva dejanja, ki so še po določenem času ostala neraziskana. Novi in stari preiskovalci (tisti, ki so že obravnavali konkret-

⁷¹ Guberina, V.: Branio sam... s. 87.

⁷² Lavrov, V. P.: Osobenosti rassledovanija neraskrytyh prestuplenij prošlyh let. Moskva, 1972, s. 86.

⁶⁹ Lichem, A.: s. 17.

⁷⁰ Belkin, S. R.: Leninskaja teorija otrazhenija i metodologičeskie problemy sov. kriminalistiki, s. 13.

ni primer), so skupno ponovno proučili spise, ugotavljali morebitne napake pri opravljanju posameznih preiskovalnih dejanj, iskali nove razlage in verzije dogodka, ter ponovno pričeli s preiskovanjem. Podrobneje so proučili zlasti:

- pravočasnost začetka preiskovanja,
- vsebino in kvaliteto vseh preiskovalnih ukrepov,
- popolnost kroga verzij,
- kvaliteto preverjanja verzij,
- stopnjo proučitve osebnosti žrtve,
- popolnost dejstev o načinu delovanja storilca,
- vzroke in pogoje, ki so omogočali dejanje,
- vse o osebnosti domnevnega storilca itd.

Na temelju zbranih ugotovitev so skušali pomanjkljivosti odpraviti, bodisi z načrtovanjem in preverjanjem novih verzij, dopolnjevanjem starih, zbiranjem novih podatkov in preverjanjem starih, bodisi z novimi preiskovalnimi ukrepi, zaslišanjem, rekonstrukcijo ipd. ali iskanjem analogije z drugimi kaznivimi dejanji. Po podatkih pisca, so na tak način uspešno razjasnili skoraj polovico vseh nerazjasnjenih kaznivih dejanj, ki so jih vključili v raziskavo.

Vzroke za neuspeh preiskovanja je Lavrov razdelil v dve skupini:⁷³

— napake in pomanjkljivosti v procesu preiskovanja: nepravočasno začeto preiskovanje, opustitev nujnih preiskovalnih dejanj, slabo opravljen ogled in druga preiskovalna dejanja, nepravočasno zaslihanje prič, neplanirano delo, slabo delo z načrtovanjem in preverjanjem verzij itd.,

— obstoj objektivnih dejstev, ki so oteževale preiskovanje.

Podobno raziskavo bi lahko opravili tudi v domačih razmerah, saj imamo vse premalo empiričnih podatkov o napakah in problemih, ki se pojavljajo pri preiskovanju, pa tudi o učinkovitosti posameznih preiskovalnih in operativnotaktičnih dejanj. Še zlasti bi kazalo proučiti vprašanja sistematičnosti in popolnosti načrtovanja in preverjanja verzij, planiranja, taktike razgovora z dobronamernimi pričami in osumljenci, uporabe računalniških metod pri preiskovanju in podobno.

⁷³ Prav tam, s. 5.

8. Zaključek

V tem sestavku smo obravnavali problematiko priskovanja kaznivih dejanj z vidika spoznavnega procesa. Temelj za preiskovanje je preiskovalna situacija, katero sestavljajo vse dostopne informacije o storilcu in dejanju. Preiskovalci morajo dane situacije oceniti in določiti krog verzij in drugih vprašanj ter predvideti ukrepe za njihovo reševanje. Tipične situacije pri posameznih kaznivih dejanjih omogočajo sestavljanje tipičnih verzij in ustreznih algoritmov za dosego preiskovalnega cilja. Različne vrste situacij pogojujejo tudi metode in sredstva za njihovo obravnavanje, zato je potrebno izdelati konkretne metodične napotke za posamezne tipe situacij.

Zaradi obširnosti teme smo tokrat lahko le nakazali nekatera vprašanja in seznanili bralce z novimi pojmi kot so »preiskovalna situacija«, »kriminalistična informacija«, »kriminalistična naloga«, ter njihovo vsebino in pomenom za preiskovalno prakso. V prihodnje bi bilo potrebno navedena teoretična razglabljanja konkretizirati in prilagoditi za praktično uporabo. Treba bo analizirati prakso in izdelati pregled tipičnih in specifičnih situacij pri kaznivih dejanjih kot so ropi, umori, posilstva, vlomi idr. ter hkrati sestaviti ustrezne tipične verzije in ukrepe za njihovo preverjanje. Povsem se strinjamo z ugotovitvijo, da »namesto dolgoletne izkušnje in velike iznajdljivosti, ki ni tako redko manjkala preiskovalcem, lahko rečemo, da na splošno danes zadostuje učenje in spoznavanje ugotovljenih principov po katerih je treba opravljati posamezna preiskovalna dejanja, da bi se nek začetnik lahko z dosti večjim uspehom odpravil v boj s kriminaliteto, kot je bilo to nekoč.«⁷⁴ Prav zato pa je treba metodiko preiskovanja postaviti na sodobno raven in s tem še olajšati delo preiskovalcem. Z uvajanjem pojma preiskovalne situacije v domačo kriminalistiko in njenim nadaljnjim razvijanjem bi, po našem mnenju, takšno posodobitev lahko dosegli. Pričujoči zapis je šele prvi poskus opozoriti na ta vprašanja in pritegniti strokovnjake k nadaljnjemu obravnavanju te tematike.

⁷⁴ Aleksić, Ž.: Naučno odkrivanje zločina, s. 8.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Aleksić, Ž.: **Naučno odkrivanje zločina**, Beograd, 1972.
2. Belkin, R. S.: **Leninska teorija ostraženija i metodologičeskie problemy sovetskoj kriminalistiki**, VS MVD SSSR, Moskva, 1970, s. 129.
3. Belkin, R. S.: **Kurs sovetskoj kriminalistiki**, M. 1978.
4. Doyle, A. C.: Pomorska pogodba. v knj. **Spomini Sherlocka Holmesa**, Ljubljana, 1982.
5. Drapkin, L. Ja.: **Ponjatie i klassifikacija sledstvennyh situacij**, v kn.: **Sledstvennye situacii i raskrytie prestuplenij**. Sverdlovsk, 1975.
6. Dulov, A. V.: **Sudebnaja psihologija**, VS MVD SSSR, Minsk, 1975.
7. Filippov, A. G. in Celiščev, A. Ja.: **Uzlovye problemy metodiki rassledovanija prestuplenij. Sovetskoe gosudarstvo i pravo**, 1982, št. 8, s. 71—76.
8. Gavlo, V. K.: **O sledstvennoj situacii i metodike rassledovanija hiščenij, soveršaemyh s učastiem dolžnostnyh lic**. V kn.: **Voprosy kriminalističeskoj metodologii, taktiki i metodiki rassledovanija**, M. 1973.
9. Gerasimov, I. F.: **Nekatorye problemy raskrytija prestuplenij**, Sverdlovsk, 1975.
10. Gerasimov, I. F.: **Sledstvennye situacii na pervonačalnom etape rassledovanija prestuplenij. Socialističeskaja zakonnost**, 1977, št. 7, s. 61—62.
11. Granat, N. L.: **Harakteristika sledstvennyh zadači psihologičeskie mehanizmi ih rešenija**. kand. disert., Moskva, 1973, s. 194.
12. Granat, N. L.: **Rešenje sledstvennyh zadač**. MVD SSSR, Volgograd, 1978, s. 93 in Ratinov, A. R.
13. Guberina, V.: **Branio sam... 3**, Sam. aut. izd. Beograd, 1983, s. 314.
14. Hlyncov, M. N.: **Kriminalističeskaja informacija i modelirovanie pri rassledovanii prestuplenij**. Izd. Saratovskogo Univ., 1982, s. 157.
15. Jakubovič, N. A.: **Teoretičeskie osnovy predvaritel'nogo sledstvija**. Moskva, 1971, s. 140.
16. Kolesničenko, A. N.: **Naučnye i pravovye osnovy metodiki rassledovanja otdelnyh vidov prestuplenija**, dokt. disert. Harkov, 1967.
17. Krapac, D.: **Neposredni i posredni dokazi u krivičnom postupku**; Informator, Zagreb, 1982, s. 130.
18. Lavrov, V. P.: **Osobenosti rassledovanja neraskrytyh prestuplenij prošlyh let**, Moskva, 1972, s. 86.
19. Lichem, A.: **Kriminalistična policija**. Leykam, Graz, 1935, prevod RSNZ.
20. Magulski, R.: **Fallbeurteilung, Fallbearbeitung und kriminalistisches Denken**. Kriminalistig Verlag, Heidelberg, 1982, s. 107.
21. Maver, D.: **Sovjetska kriminalistika: pogled od zunaj. Revija za kriminalistiko in kriminologijo**. Ljubljana, 1984, št. 2.
22. Obrazcov, V. A. in Tanasevič, V. G.: **Ponjatie i kriminalističeskoe značenje sledstvennoj situacii. Sovetskoe gosudarstvo i pravo**, 1979, št. 8, s. 109—115.
23. **Osobenosti raboty so sledami prestuplenija v gustonaselennyh rajonah. Algoritmy i organizacija rešenij sledstvennyh zadač**. Irkutsk, 1982, s. 118—122.
24. Pečjak, V.: **Formalizacija in simulacija reševanja splošnih problemov**. Poročilo o razisk. delu v letu 1972, Inštitut Jožef Štefan, 1973.
25. Polevoj, N. S.: **Kriminalističeskaja kibernetika**. Izdatelstvo Moskovskogo universiteťa, 1982, s. 205.
26. Ratinov, A. R.: **Sudebnaja psihologija dlja sledovatelej**. Moskva, 1967.
27. Rus, V.: **Dialektika človeka, misli in sveta**. DZS, Ljubljana, 1967.
28. Selivanov, N. A.: **Kriminalističeskie karakteristiki prestuplenij i sledstvennye situacii v metodike rassledovanija. Socialističeskaja zakonnost**, 1977, št. 2, s. 56—59.
29. Selivanov, N. A.: **Sovetskaja kriminalistika: sistema ponjatij**. Jurod. lit. Moskva, 1982.
30. Tancig, S.: **Nekateri kognitivni procesi v šahovski igri**. Dokt. disert., Ljubljana, Fil. fak., 1983, s. 243.
31. Trstenjak, A.: **Psihologija ustvarjalnosti**, Slovenska matica, 1981.
32. Vasiljev, A. N.: **Sledstvennaja taktika**, Jurid. lit. Moskva, 1976, s. 195.
33. Vinacke, W. E.: **The Psychology of Thinking**, McGraw-Hill Book Comp. Inc. New York, 1952, s. 340.
34. Vodinelić, V.: **Intuicija i krivični postupak. Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, 1970, št. 4, s. 731—738.
35. Vodinelić, V.: **Informativna vrijednost indicija koje se stvaraju pomoću identifikacionih tragova. Naša zakonitost**, 1972, št. 12, s. 840.
36. Vodinelić, V.: **Dokazna informacija i »opasnost od odlaganja«**. *Naša zakonitost*, 1977, št. 4, s. 30—44.
37. Vodinelić, V.: **Kriminalistika**, Savr. administracija, Beograd, 1984.
38. Zupančič, B.: **Criminal Law: The Conflict and the Rules**, New York, 1981.
39. Žarikov, E. S.: **Problemy myšlenija v sovremenoj nauke**. M. »Mysl«, 1964.

UDC 343.98.067

Investigative Situation and Gnoseological Process in Crime Investigation

Maver, Darko, L. L. M., Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

Throughout the investigation, the investigator finds himself in certain crime investigation situations which imply tasks and problems that have to be solved in the future. Such a situation consists of all facts and pieces of evidence or information which are known to investigator in a given moment of investigation, and are in some way connected to the object of investigation, regardless of whether they are collected in formal procedure, or in operative, tactical or other activities. The system of methods of crime investigation has provided a number of

indications for the investigation of particular types of criminal offences, but practice demonstrated that these guidelines proved to be too general with regard to the great variety of investigative situations. For this reason, there would be a necessity of conceiving more specialized and specific methodological indications which would be based on typical as well as on specific crime investigation situations. Particular kinds of investigative situations and tasks require particular ways of solving them as well as particular types of mental activity.